

UDK:255 M 26

Erkin MARDONOV,
Termiz davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi
E-mail:erkinmardanov@mail.com

TerDU dotsenti O.Eshmuradov taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF THE TYPE OF THINKING IN THE FORMATION OF STUDENTS THINKING

Annotation

Thinking, logical type, sezgiga asoslangan type, strength type thinking, strength type thinking, successful motivation intuition.

Key words: Mental abilities, visual-figurative thinking, student thinking, breadth of thought.

ПОКАЗАНА ВАЖНОСТЬ ТИПИ МЫШЛЕНИЯ В В ФОРМИРОВАНИИ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

Типы мышления, логический тип, интуитивный тип, унифицированный тип мышления, унифицированный тип мышления, мотивация к стремлению к успеху.

Ключевые слова: Умственные способности, наглядно-образное мышление, мышление учащихся, широта мышления.

O‘QUVCHILARNING TAFAKKURINI SHAKLLANISHIDA TAFAKKUR TIPINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Tafakkur tiplari, mantiqiy tip, sezgiga asoslangan tip, tafakkurning qo‘shma tipi, muvaffiqiyatga intilish motivatsiyasi, tafakkur sifatлари.

Kalit so‘zlar: Aqliy qobiliyatlar, ko‘rgazmali-obrazli tafakkur, o‘quvchilar tafakkuri, fikr kengligi.

Kirish. Muayyan ijtimoiy muhitda faoliyat yuritadigan insonlarning ehtiyoji, hatti – harakati, uning motivlari, narsa va podimalarga qiziqishi, intilishi, mayllari, aqliy qobiliyatlari, turmush tarzi ham turlichadir. Shuning uchun ham ularning tafakkuri ham turli holat va vaziyatlarda turlicha tarzda namoyon bo‘ladi. Shuningdek, bilish jarayonida, amaliy va nazariy vazifalarni bajarishda, boshqalarning, nutq orqali ifodalangan fikrlarini o‘qib

olishda, boshqalar bilan muloqotga kirishishda, ularning fikrlarini tushunib olishga inson fikr yuritadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologik fanida tafakkur shakliga vazifa xarakteriga, fikrning kengligi yoki torligicha, fikrning aniqlik darajasiga qarab tafakkur turlari quyidagicha shartli ravishda tavsiflanadi. (E.G‘oziyev bo‘yicha). V.Karimova, Z.Nishonova.

1 – rasm. Tafakkur turlarining shartli tavsiflanishi (E.G‘oziyev bo‘yicha)

E.G‘oziyevning fikri va yondoshuviga ko‘ra, ko‘rgazmali harakat tafakkuri tarixiy taraqqiyot bosqichida odamlar ijtimoiy turmushda sodir bo‘lgan muammolarni asosan amaliy yo‘l bilan hal qilganlar, shuningdek, ularga nisbatan munosabat ham amaliy faoliyatdan kelib chiqqan holda amalga oshirilgan. Ko‘rgazmali-obrazli tafakkurni u quyidagicha ta‘riflaydi: “Inson tomonidan bevosita idrok qilinayotgan predmetlar emas, balki faqat tasavvur

qilinayotgan narsa va hodisalar haqida fikrlashdan iborat tafakkur turi ko‘rgazmali-obrazli tafakkur deb ataladi”.

Tafakkurning intuitiv va analitik turlari haqida u shunday deydi: “Tafakkurning faolligiga qarab, uni ixtiyorsiz (intuitiv) va ixtiyoriy (analitik) turlariga ajratish mumkin. Intuitiv tafakkur deb mantiqiy tafakkur yordamida ko‘p vaqtlar davomida hal qilinmagan aqliy vazifalarning to‘satdan, kutilmaganda hal qilinish jarayoniga aytiladi. Ixtiyoriy tafakkur jarayoni esa

mulohaza, muhokama, isbotlash, faraz qilish kabi shakllarda namoyon bo'ldi"[E.G'oziyev].

Shuningdek, E.G'oziyev tafakkurning umumlashgan darajasiga ko'ra uning aniq va abstrakt, yo'nalishiga ko'ra esa nazariy va amaliy turlarini ta'kidlaydi. Demak, yuqoridagi fikr-mulohazalarga asoslangan holda tafakkurni tadqiq qilishda uning turlarini inobatga olish muhim hisoblanadi.

1-jadval

Tafakkur tipi metodikasi bo'yicha tadqiqot, natijalari (Styudent mezonini bo'yicha) n=220

Tafakkur tipi	Hudud	%	O'rtacha qiymat	Standart o'g'ish	t	p
Mantiqiy tipi	Jizzax	42,0	25,3333	3,53451	-	,026
	Termiz	44,0	27,8846	4,24572		
Sezgiga asoslangan tipi	Jizzax	34,0	25,5833	3,78690	,939	,352
	Termiz	36,0	24,6923	2,89509		
Qo'shima tipi	Jizzax	24,0	23,5833	3,88885	,755	,454
	Termiz	20,0	21,7692	3,73425		

Tadqiqot ishimizni biz Jizzax shahri hamda Termiz shahri umumta'lim maktablarining 9-sinf o'quvchilari bilan olib bordik, tadqiqotda jami 220 nafar o'quvchilar ishtirok etdilar.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). O'tkazilgan tadqiqot natijalarini tahlil qilishda tadqiqotda qo'llanilgan metodika xususiyatidan kelib chiqib tafakkurni har bir tipini alohida izohlashga harakat qildik.

1.Tafakkurning mantiqiy tipi. Tafakkurning ushbu tipidagi odamlar asosan faoliyati jarayonida yuzaga keladigan holda va muammolarni faol tarzda mantiqiy fikrlash yondashuvida hal qiladilar, sezgiga asoslangan strategiyadan esa juda zarur bo'lgan holatda foydalanadilar. Ular muammoning mayda tafsilotlariga, nazoratga va javobgarlikni his qilishga ko'p e'tibor qaratadilar, biron bir ishni bajarishda ular harakat rejasini o'ylab oladilar, aniq vazifalarni bajarishni afzal ko'radilar.

O'quvchilar tafakkurini shakllanishining tadqiqot natijalari shundan dalolat bermoqdaki, tafakkurning mantiqiy tipi natijalari Termiz shahri o'quvchilarida 27,8846 ballni, Jizzax shahri o'quvchilarida esa 25,333 natijani ko'rsatmoqda. Tadqiqot natijalari asosida aytish mumkinki, Termiz shahri maktab o'quvchilari bilimlarni o'zlashtirish jarayonida qabul qilayotgan ma'lumotlarni, o'qitilayotgan fan materiallarini mantiqiy yondashuv asosida tahlil qilishga moyilliklari, dars jarayoniga ma'suliyat bilan yondashishlari, o'qituvchi tomonidan berilayotgan ma'lumotlarni mayda tafsilotlariga e'tibor qaratishlari, masalani yechishda uning qoidalariga rioya qilishlari, vazifani aniq bajarishga harakat qilishlari namoyon bo'ldi. Jizzax shahri o'quvchilarining natijalari asosida aytish lozimki, ular ham dars jarayonida qabul qilayotgan ma'lumotlarni, fan bo'yicha berilayotgan ma'lumotlarni ma'suliyat bilan qabul qilishlari, ularni mantiqan tahlil qilishlari, berilayotgan dars materiallarini mazmun-mohiyatiga e'tibor qaratishlari, vazifalarni mohiyati asosida aniq bajarishga harakat qilishlarini ko'rish mumkin. Xulosa sifatida Jizzax va Termiz shahri o'quvchilarining tadqiqot natijalari o'rtasida katta tafovut ko'rinmadi, ularni tafakkurning mantiqiy tipi yuqori bo'lib, dominanta ekanligi aniqlandi.

2.Tafakkurning sezgiga asoslangan tipi. Fikrlashning ushbu tipidagi odamlar muammoni birlashgan (ya'ni, o'zaro harakat asosida) holda va sezgilariga yondoshgan holda hal qilishni afzal ko'radilar. Ular mantiqiy strategiyadan juda zarur hollarda foydalanadilar. Ular o'z oldilariga idealistik va gumanitar maqsadlarni

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishimizda biz o'quvchilarning tafakkurini shakllanishini o'rganish jarayonida "Tafakkur tipi" metodikasidan foydalandik. Mazkur metodika yordamida o'quvchilarning qanday fikrlashi, fikrlarning qaysi tipidan ko'proq foydalanishlarini aniqlash mumkin bo'ldi. Tadqiqot natijalari quyidagi 1-jadvalda keltirilgan.

qo'yadilar. Ularni odamlar bilan bog'liq bo'lgan keng faoliyat o'ziga jalb qiladi.

Tadqiqot jarayonida o'quvchilarda tafakkurning sezgiga asoslangan tipi bo'yicha olingan natijalari Termiz shahri o'quvchilarida 24,6923 Jizzax shahri o'quvchilarida esa 25,5833 ballni tashkil etdi. Ushbu natijalar qo'llanilgan metodikaning sezgiga asoslangan tafakkur tipiga qo'yilgan talablari asosidagi normadan yuqori natijani ko'rsatmoqda, metodika talabi esa 17,0 ball va undan ortiq natijani tashkil etadi. Ushbu natijalar asosida aytish joizki, sezgiga asoslangan tafakkur tipidagi o'quvchilar bilimlarni o'zlashtirish jarayonida birgalikda harakat qilishlari, dars mashg'ulotlarini o'zlashtirishda o'zaro fikr almashishga moyillik borligi, darsdagi vazifalarni sezgilariga yondoshgan holda hal qilishga ko'proq e'tibor qaratishlari tadqiqot natijalaridan ma'lum bo'ldi. Har ikkala viloyat o'quvchilari individual yondoshib vazifani hal qilishdan ko'ra, o'zaro fikr almashgan holda vazifani yechishni afzal ko'rishlari, o'zlarining ichki tuyg'ulariga ko'proq tayanishlari tadqiqot natijalarida namoyon bo'ldi. Bu holat esa ba'zan ularning bilimlarni o'zlashtirishlari jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin ekan.

3.Tafakkurning qo'shima tipi. Mazkur tipdagi fikrlaydigan odamlar bir vaqtning o'zida chap va o'ng sharlaridan foydalanadilar, bu jarayon esa anglanilmagan bo'ldi. YA'ni ularni mantiq va sezgi tiplari qo'shilgan holatda bo'ldi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida aytish mumkinki, tafakkurning qo'shima tipi bo'yicha olingan tadqiqot ko'rsatkichlari Jizzax shahri o'quvchilarida 24,5833 ballni, Termiz shahri o'quvchilarida esa 21,7692 ballni tashkil qildi. Mazkur natijalar tajribada qo'llanilgan metodikaning ushbu tipiga qo'yilgan talablariga mos keladi, chunki metodika talabida esa 17,0 va undan yuqori ball belgilangan. Aytish joizki, ushbu natijalar o'quvchilarda tafakkurning qo'shima tipi ularning bilimlarni o'zlashtirishda sezgilaridan yoki mantiqiy yondoshuvga tayanishlaridan dalolat beradi, ya'ni, ular bilimlarni o'zlashtirish jarayonida vazifalarni bajarishda o'zlarining vaziyatlaridan kelib chiqqan holda strategiyani o'zgartirishlari mumkin ekan. Bu holat o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishda mavhumlikni tug'dirishiga olib kelish ehtimoli yuqori bo'lishi mumkin, chunki o'quvchilar agar sezgiga asoslangan holda vazifani bajarsalar, vazifa mohiyatini to'liq anglab yetmasliklari, mantiqqa asoslangan holda vazifaga yondoshsalar, ulardagi sezgi hislari mantiqni inkor qilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, o'quvchilarning 42-44 %i tafakkurning mantiqiy tipiga, 34-36%i sezgiga asoslangan tipiga va 20-24% esa tafakkurning qo'shma tipiga mansubligi ma'lum bo'ldi. O'quvchilar va maktab o'qituvchilari bilan o'tkazilgan qo'shimcha suhbat jarayonida ma'lum bo'ldiki, tafakkurning mantiqiy tipi shakllangan (42-44%) o'quvchilar qolgan ikki tipdagi o'quvchilarga nisbatan o'quv jarayonida hamda vazifalarni bajarishda faolroq, qiziqishlari yuqoriroq va mas'uliyatliroq ekan.

Shuningdek, biz tadqiqotimiz jarayonida foydalangan metodikalar bo'yicha olingan natijalarini o'zaro korrelyatsion aloqadorligini ham tahlil qilishga harakat qildik. Korreksion aloqadorlik natijalarini tahlil qilishda biz Jizax va Termiz shahar o'quvchilarining ko'rsatkichlarini alohida tahlil qildik, ularning natijalari 2 va 3- jadvallari keltirilgan. Quyidagi 2-jadvalda Jizzax shahar o'quvchilarining tafakkur tipi metodikasi natijalarining o'zaro va muvaffaqiyatga intilish metodikasi bo'yicha olingan natijalarining korreksion aloqadorligi tahlili keltirilgan.

2 -jadval

Tafakkur tipi metodikasi va muvaffaqiyatga intilish metodikasi natijalarining korreksion aloqadorligi tahlili (Jizzax shahri)

Tafakkur tipi	Mantiqiy tipi	Sezgiga asoslangan tipi	Qo'shma tipi	Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi
Mantiqiy tipi	1	-,064	,058	,282
Sezgiga asoslangan tipi		1	,076	-,171
Qo'shma tipi			1	,025
Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi				1

Tadqiqotda qo'llanilgan metodika natijalarining korrelyatsion tahlili asosida shunday ko'rsatkichlarga ega bo'ldik. Jumladan, tafakkurning mantiqiy tipi bilan sezgiga asoslangan tipi o'rtasidagi korrelyatsion aloqadorlik manfiy, ya'ni teskari natijani ko'rsatmoqda (-,064). Mazkur ko'rsatkich asosida aytish mumkinki, Jizzax shahri o'quvchilarining mantiqiy fikrlashi jarayoni sezgiga asoslangan tipiga nisbatan fikr yuritishidan ustunlik qilar ekan, o'quvchilar biron bir masala yoki vazifani hal qilishda, uni yechish jarayonida masalani, vazifani qo'yilishi va yechimi borasida qilinadigan harakatlarini mayda tafsilotlariga ham e'tibor qaratar ekanlar. Tafakkurning mantiqiy tipi bilan qo'shma tipi o'rtasida esa musbat natijani tipi bilan qo'shma tipi o'rtasida esa musbat natijani ko'rsatmoqda, bunday tiplarga mansub o'quvchilar vazifani bajarishda, muammoni hal qilishda vaziyatga qarab ish tutishlaridan dalolat beradi, biroq aytish joizki, mazkur vaziyatlarda muammoni hal qilishda va vazifani bajarishda o'quvchilarda anglanilmagan qarorlar, xulosalar chiqarishlari mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qiladigan bo'lsak tafakkurning mantiqiy tipi natijasi bilan muvaffaqiyatlar intilish ko'rsatkichi o'rtasidagi korrelyatsion aloqadorlik ham musbat natijani ko'rsatmoqda. Demak, o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishda ularning mantiqiy fikrlashlari, vazifani to'g'ri bajarishlari muvaffaqiyatga erishishlarida muhim ahamiyat kasb etar ekan.

Tafakkurning sezgiga asoslangan tipi ko'rsatkichi bilan qo'shma tipi natijalari o'rtasidagi korrelyatsion aloqadorlik katta ahamiyatga ega bo'lmagan darajada musbat natijani ko'rsatmoqda, bu natija esa o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishda vaziyatga qarab ba'zida mantiqiy, goho esa sezgiga asoslangan tip asosida fikr yuritishlaridan foydalanishlaridan dalolat beradi, bu tarzda fikrlash ularning to'g'ri xulosaga kelishlarida biroz qiyinchiliklarni keltirib chiqarishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, sezgiga asoslangan fikrlash tipi bilan muvaffaqiyatga intilish darajasi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik natijasi o'rtasidagi manfiy natija ham shundan dalolat bermoqda.

ADABIYOTLAR

1. Abdurasulov R.A. Sharq yakkakurashi va shaxs takomili. Monografiya.-Toshkent: Fan. 2008. 7,25 b.t.
2. Abdurasulov R.A. O'quvchi shaxsini shakllantirishda sport mashg'ulotlarining o'rni. Monografiya. -Toshkent.: Fan va texnologiya. 2013. 12,7 b.t.
3. Абдуллаева Ш.А. Ўспиринларнинг тарбияланганлик даражасини диагностика қилиш ва хулқини коррекциялаш. –Т.: Фан, 2005. -194 б.
4. Каримова В.М. Ижтимоий психология. –Т.: 2012.
5. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. –СПб.: Питер. 2000. - 288
6. Андреева Г.М. Психология социального познания: Учебное пособие. М., «МОДЕК», 1997. С.342.
7. Гальперин П.Я. Психологии творческого мышления // Вопросы психологии. 1982 № 5.